

Radosław Gross

OPUSZCZANIE I PORZUCANIE GOSPODARSTW ROLNYCH NA WARMII I MAZURACH W OKRESIE KOLEKTYWIZACJI WSI (1948–1956)

Słowa kluczowe: polityka rolna, stalinizm, wieś, gospodarstwa chłopskie

Schlüsselwörter: Landwirtschaft, Stalinismus, Dorf, Bauernhöfe

Keywords: agriculture, Stalinism, willage, peasant farms

INSTYTUT PÓŁNOCNY
IM. WOJCIECHA KĘTRZYŃSKIEGO

Polityka rolna obrana w 1948 roku przez władze komunistyczne doprowadziła na wsi na Warmii i Mazurach do negatywnych zjawisk. Kolektywizacja rolnictwa wsparta silnie progresywnymi obciążeniami warsztatów chłopskich¹ stawiała wielu rolników, szczególnie użytkujących większe gospodarstwa rolne, przed dylematem: trwanie w nadmiernie obciążonych zagrodach lub wstąpienie do spółdzielni produkcyjnych, ciszących się ulgami finansowymi i preferencjami w dostawach środków produkcji rolnej. Represje stosowane podczas egzekucji świadczeń wobec chłopów niechętnych wstąpieniu do spółdzielni, doprowadziły do wyboru przez wielu z nich trzeciej drogi: opuszczania lub samowolnego porzucania gospodarstw.

Pierwsze przypadki opuszczania gospodarstw wystąpiły już na przełomie 1945 i 1946 roku i wiązały się nie tyle z ogólnie pojętą polityką rolną państwa, co z niezwykle trudnymi warunkami życia w wyniszczonych wojną wsiach Okręgu Mazurskiego, nienajlepszym stanem bezpieczeństwa, problemami aprowizacyjnymi, powszechnymi rabunkami inwentarza należącego do osadników dokonywanymi przez armię sowiecką itp. Ludność z centralnej Polski napływająca na Warmię i Mazury znajdowała się w na tyle trudnej sytuacji, że część z niej decydowała się na powrót do rodzinnych

¹ Szerzej na temat obciążeń gospodarstw indywidualnych zob.: D. Jarosz, *Polityka władz komunistycznych w Polsce w latach 1948–1956 a chłopi*, Warszawa 1998, ss. 165–266; I. Bolkowiak, *Polityka finansowa w stosunku do gospodarki nieuspołecznionej i ludności w okresie wstępnego uprzemysłowienia w Polsce*, Warszawa 1978, ss. 72–241; R. Winiewska, *Obciążenia podatkowe gospodarstw chłopskich w Polsce 1944–1955*, Warszawa 1961, passim. Na temat obciążeń wsi na Warmii i Mazurach zob. R. Gross, *Obciążenia gospodarstw chłopskich na Warmii i Mazurach w latach 1948–1956*, *Echa Przeszłości*, 2015, t. XVI, ss. 195–221.

wsi. Od listopada 1945 do stycznia 1946 roku zanotowano wyjazd 2,3 tys. rodzin osadzonych wcześniej na tym terenie przez Państwowy Urząd Repatriacyjny (PUR)². Dodajmy jednak, że część z nich stanowili tzw. pseudoosadnicy, pochodzący z przedwojennych polskich powiatów nadgranicznych, którzy wiosną i latem 1945 roku zajęli gospodarstwa z tą myślą, aby po dokonaniu zbiorów, opuścić je. Fatalne warunki i trudności w zagospodarowaniu powodowały porzucanie gospodarstw przez chłopów w kolejnych latach. W 1947 roku szef Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego (WUBP) w Olsztynie meldował o opuszczaniu z tego powodu terenu Warmii i Mazur przez wielu chłopów i ich powrocie do centralnej Polski³.

Po zmianie polityki rolnej w połowie 1948 roku zmieniły się także powody i skala opuszczeń gospodarstw. Wspomniana polityka kolektywizacji i nadmierne obciążenia, doprowadziły wielu chłopów, którzy nie chcieli wstąpić do spółdzielni produkcyjnych, do przekonania, że nie są w stanie egzystować na wsi. Przekonanie to wzmagał zahamowany proces uwłaszczenia wywołujący wśród nich poczucie tymczasowości. Według opinii Wydziału Rolnictwa i Leśnictwa (WRiL) Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej (PWRN) w Olsztynie głównymi przyczynami rezygnacji osadników z gospodarstw były: 1) ucieczka przed spółdzielczą produkcją, 2) nadmierne obciążenia na rzecz państwa, 3) chęć przejścia do pracy najemnej w innych gałęziach gospodarki⁴.

Jednak zanim chłopci decydowali się na opuszczenie wsi, ich pierwszą reakcją było dążenie do sztucznego podziału lub zmniejszania powierzchni gospodarstw, co miało uchronić warsztaty rolne przed skutkami nadmiernych obciążeń. Rządzący próbowali ograniczać to zjawisko. Minister sprawiedliwości w wydanym 20 października 1948 roku okólniku zakazywał sądom apelacyjnym, okręgowym i radom notarialnym sporządzania aktów przeniesienia własności nieruchomości bez pisemnego zezwolenia właściwych władz administracyjnych. Władze te na ogół odmawiały wydania zgody powołując się na „interes społeczno-gospodarczy” lub „żywołność gospodarstw”⁵. Minister ziem odzyskanych w specjalnym zarządzeniu z 28 grudnia 1948 roku zakazał posiadania gospodarstw w tej samej miejscowości

² Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Ministerstwo Ziem Odzyskanych (dalej: MZO), k. 11, 196/182, Sprawozdanie sytuacyjne Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski za styczeń 1946 r., 20 II 1946 r.

³ Archiwum Instytutu Pamięi Narodowej (dalej: AIPN) Oddział w Białymstoku (dalej: Bi), 084/3/1, k. 58, Raport dekadowy szefa WUBP w Olsztynie za okres 20 II – 10 III 1947 r.

⁴ Archiwum Państwowe w Olsztynie (dalej: APO), Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej (dalej: PWRN), podzespół: Wojewódzka Komisja Planowania Gospodarczego (dalej: WKPG), 444/373, k. 210, Sprawozdanie z wykonania wojewódzkiego planu gospodarczego za 1952 r.

⁵ Zob. Pismo okólne w sprawie obchodzenia przepisów o przeprowadzeniu reformy rolnej, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości” 1948, nr 12; M. Ptaszyk, *Gwarancje prawne niepodzielności i poprawy struktury gospodarstw rolnych w PRL*, w: *Ewolucja pozycji właściciela indywidualnego gospodarstwa rolnego w PRL*, red. A. Stelmachowski, P. Czechowski, Warszawa 1989, ss. 69–71; T. Skonieczny, *Zrzekanie się gospodarstw rolnych na ziemiach zachodnich i północnych w okresie intensywnej kolektywizacji (1948–1956)*, w: *Demografia i społeczeństwo Ziemi Zachodnich i Północnych 1945–1995. Próba bilansu*, red. E. Frątczak i Z. Strzelecki, Warszawa 1996, s. 540.

przez dwu lub więcej członków tej samej rodziny chłopskiej (tzw. gospodarstwa rodzinne), jeśli nie tworzyli odrębnych wspólnot rodzinnych i gospodarczych. Oznaczało to, że gospodarstw rolnych nie mogli posiadać syn kawaler lub niezamężna córka, jeżeli gospodarstwo rolne posiadali także ich rodzice. Zapis ten przeciwdziałał miał fikcyjnym podziałom gospodarstw dokonywanym przez chłopów chcących uciec przed podatkową progresją. Po stwierdzeniu takich przypadków przez specjalnie powołane wojewódzką i powiatowe społeczne komisje kontroli, gospodarstwa były odbierane, nawet wówczas, gdy osadnicy posiadali na nie akty nadania⁶. W przypadku autochtonów dostrzeżono zjawisko ubiegania się o ograniczenie powierzchni posiadanych gospodarstw. W lutym 1949 roku instruktor rolny z powiatu olsztyńskiego informował członków KW PZPR, „że szereg ludności miejscowej (autochtoni), którzy posiadają większe ilości ziemi przychodzą do starostwa, ażeby im pozostawić tylko 10 ha [ziemi], zaś resztę zabrać”⁷.

Wobec braku możliwości podziału gospodarstw, zniechęceni osadnicy opuszczali zajęte zagrody na Warmii i Mazurach i przenosili się do miast, a ci, którzy posiadali gospodarstwa na ziemiach dawnych, powracali do nich⁸. Według relacji WUBP w Olsztynie pierwsze zbiorowe opuszczenia gospodarstw nastąpiły już we wrześniu i październiku 1948 roku⁹. O tym samym zjawisku informował Zarząd Wojewódzki (ZW) Związku Samopomocy Chłopskiej (ZSCh) w sprawozdaniu sytuacyjnym z listopada 1948 roku. Działacze ZSCh oficjalnie przyczyn tego zjawiska nie wiąжали ze zmianą polityki rolnej, lecz z tym, że osadnicy nie chcieli „zrozumieć, że po dobrych żniwach muszą płacić regularnie podatek i FOR, zaliczki z tytułu nadania osad oraz zaliczki pobrane w akcji siewnej w naturze w 1946/1947 r.”¹⁰

Dodajmy, że zmiana polityki rolnej, obok odpływu osadników, przekładała się także na brak chętnych do obejmowania gospodarstw. Zakładanego planu osadnictwa rolnego w województwie olsztyńskim, przewidującego osiedlenie na wsi w 1948 roku 10,8 tys. rodzin nie zrealizowano. Udało się osiedlić 5615 rodzin

⁶ AAN, MZO, 196/46, k. 153–157, Zarządzenie Ministra Ziem Odzyskanych z 28 XII 1948 r. w sprawie gospodarstw urzędniczych i rodzinnych.

⁷ APO, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (dalej: KW PZPR), 1141/3000, k. 48, Protokół z odprawy powiatowych instruktorów rolnych z 8 II 1949 r.

⁸ Część z nich uznawała, że dalsze jednoczesne posiadanie i eksploataowanie stosunkowo dużych obszarowo gospodarstw na Warmii i Mazurach, przy jednoczesnym posiadaniu zagród rodzinnych na ziemiach dawnych, stawało się nieopłacalne. Instruktorka KC wizytująca województwo olsztyńskie na początku 1952 r. zanotowała, że wśród zrzekających się byli właściciele podwójnych gospodarstw, którym gospodarstwa na Warmii i Mazurach służyły „za coś w rodzaju kolonii, z której wypompowują wszystko dla wzmocnienia swojej zasadniczej bazy w Polsce centralnej, a potem rzucają gospodarkę, jak wyciśnięta cytrynę”, zob. AAN, Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (dalej: KC PZPR), 237/XII-99, k. 225–226, Notatka Z. Łaskowskiej z Wydziału Propagandy KC dotycząca odpływu gospodarstw z województwa olsztyńskiego i stanu personalnego w KW i WRN, 9 I 1952 r.

⁹ AIPN Bi, 084/69, k. 67, Sprawozdanie miesięczne Sekcji V Wydziału IV WUBP w Olsztynie, 1–30 X 1948 r.

¹⁰ APO, Komitet Wojewódzki Polskiej Partii Robotniczej, 1073/147, k. 224, Sprawozdanie sytuacyjne ZW ZSCh o położeniu rolnictwa województwa olsztyńskiego za miesiąc listopad 1948 r.

na gospodarstwach oraz 1344 na niewielkich działkach. Jako główną przyczynę załamania akcji osadniczej Dział Rolnictwa i Reform Rolnych Urzędu Wojewódzkiego wskazywał zapowiadana przez władze centralne kolektywizację rolnictwa. Jednak, jak zapisano w sprawozdaniu do Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych (MRiRR), dążenia chłopów do opuszczania gospodarstw „przez ogromny wysiłek miejscowej władzy administracyjnej, przedstawiciele instytucji społecznych oraz partii politycznych stłumiono”. Można więc przyjąć, że władze lokalne, w celu utrzymania osadników, już wówczas wywierały na nich presję¹¹.

Z danych Ministerstwa Administracji Publicznej przesłanych do Centralnego Urzędu Planowania wynika, że przez cały 1948 rok na Warmii i Mazurach gospodarstw zrzekło się 977 użytkowników, a na ziemiach zachodnich i północnych 11943. Poza tym część gospodarstw zostało odebranych użytkownikom przez administrację rolną¹². W związku z tym, według tych danych, łączna liczba zwolnionych warsztatów rolnych wyniosła w województwie olsztyńskim 1103, a na całym obszarze ziem zachodnich i północnych 14055 (Tabela 1).

Tabela 1. Opuszczenia gospodarstw na ziemiach zachodnich i północnych w 1948 roku

Województwo	Liczba osiedlonych rodzin		Liczba rodzin które się zrzekły		Liczba odebranych gosp. i działek	Razem opuszczonych i odebranych
	na gospodarstwach	na działkach	Ogółem	z tego zahipotek.		
białostockie	745	75	155	40	8	163
olsztyńskie	5615	1344	977	40	126	1103
gdańskie	3086	547	742	52	189	931
szczecińskie	5941	916	1881	37	441	2322
poznańskie	2198	846	1651	156	18	1669
wrocławskie	6120	2899	5747	147	1210	6957
śląskie	2214	1394	790	33	120	910
Razem:	25919	8021	11943	505	2112	14055

Źródło: AAN, Centralny Urząd Planowania, 192/4218, k. 60, Rodziny osiedlone i zrzekające się gospodarstw rolnych i działek 1 I 1948 – 1 I 1949 r.

Od 1950 roku wpływ na decyzję o porzuceniach, obok presji kolektywizacyjnej, wywarł zwiększony wymiar podatku gruntowego płaconego na nowych

¹¹ APO, Urząd Wojewódzki w Olsztynie (dalej: UW), 391/2439, k. 438, Sprawozdanie Działu Rolnictwa i Reform Rolnych Urzędu Wojewódzkiego w Olsztynie za wrzesień 1948 r.

¹² Obok wspomnianych już tzw. gospodarstw rodzinnych, dotyczyło to najczęściej tzw. gospodarstw urzędniczych, do prowadzenia których właściciele wykorzystywali siłę najemną. Gospodarstwa tego typu odbierano także w przypadku, gdy pozarolnicze zajęcie właściciela pozwalało na utrzymanie całej rodziny, zob. AAN, MZO, 196/46, k. 153–157, Zarządzenie Ministra Ziem Odzyskanych z 28 XII 1948 r. w sprawie gospodarstw urzędniczych i rodzinnych.

zasadach, planowy skup zboża, a później obowiązkowe dostawy i ich brutalne egzekwowanie. Wywoływały one w chłopach uczucie zwątpienia w sens dalszej uprawy ziemi, rezygnacji i bezsilności. Już w na początku roku po przystąpieniu do planowego skupu donoszono z poszczególnych powiatów, że „daje się zauważyć zrzekanie się z gospodarstw rolnych”¹³. Wiosną 1950 roku pracownicy olsztyńskiego WRiL, analizując wyniki akcji siewnej w 1950 roku donosili o wstrzymywaniu się od dokonywania zasiewów, wyzbywaniu się inwentarza i „ucieczce z gospodarstw”¹⁴. Według szczegółowych, miesięcznych zestawień, obejmujących okres od stycznia do listopada 1950 roku, największe nasilenie zjawiska opuszczania gospodarstw przypadło na luty, marzec i kwiecień (40,1% ogółu opuszczonych gospodarstw), a więc na czas podejmowania wiosennych prac rolnych¹⁵. To wówczas zapadały ostateczne decyzje, z którymi nosili się osadnicy przez cały okres zimowy. Ogółem w całym 1950 roku złożono 2699 wniosków o opuszczenie gospodarstw, z czego pozytywnie rozpatrzono 819. Jednocześnie samowolnie porzucono 190 gospodarstw. Łącznie zostało zwolnionych 1009 warsztatów rolnych (Tabela 2).

Tabela 2. Gospodarstwa indywidualne na terenie województwa olsztyńskiego zasiedlone i opuszczone w latach 1950–1956

Rok	Liczba gospodarstw zasiedlonych	Liczba gospodarstw opuszczonych i porzuconych				Bilans gospodarstw zasiedlonych i zwolnionych
		Liczba wniosków o opuszczenie		Gospodarstwa samowolnie opuszczone	Razem opuszczonych i porzuconych	
		Złożonych	Zaakceptowanych			
1950	513	2699	819	190	1009	-496
1951	357	3260	748	266	1014	-657
1952	727	3922	757	312	1069	-342
1953	470	4771	714	722	1436	-966
1954	1182	1028	17	322	339	843
1955	595	1295	366	347	713	-118
1956	493	b.d.	b.d.	b.d.	911	-418
Razem:	4337	16975	3421	2159	6491	-2154

Źródło: Oprac. własne na podst. *Sprawozdanie Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego w Olsztynie z wykonania planu sześcioletniego w województwie olsztyńskim w rolnictwie (fragmenty), 1956 r.*, w: *Rolnictwo i polityka rolna na Warmii i Mazurach (1945–1956). Wybór źródeł*. Zebrał i opracował R. Gross, Olsztyn 2017, dok. 79, ss. 290–291; APO, KW PZPR, 1141/3008, k. 84, Informacja o stanie rolnictwa woj. olsztyńskiego, czerwiec 1957; *Rocznik statystyczny województwa olsztyńskiego 1957*, Olsztyn 1958, tabl. 16 (37), s. 53.

¹³ AAN, KC PZPR, 237/XII-102, k. 167, Sprawozdanie KP PZPR w Pasłęku na odcinku spółdzielni produkcyjnych z miesiąc luty 1950 r.

¹⁴ APO, PWRN, podzespół: Wydział Rolnictwa i Leśnictwa (dalej: WRiL), 444/225, k. 8, Sprawozdanie WRiL PWRN w Olsztynie z wiosennej akcji siewnej 1950 r., 10 VI 1950 r.

¹⁵ Obliczenia własne na podst.: APO, PWRN/WRiL, 444/380, k. 103, Wykaz rodzin które zrzekły się gospodarstw i działek za I półrocze 1950 r.; ibidem, k. 4, 27, 49, 65, 83, Wykazy osiedlonych i zrzekających się z gospodarstw rolnych i działek za miesiące lipiec–listopad 1950 r.

W kolejnych latach zjawisko zwalniania gospodarstw narastało. Na początku 1951 roku jego skala, zdaniem funkcjonariuszy UB, którzy bacznie mu się przyglądali, stała się niebezpiecznie duża. Według ich danych do końca lutego ok. 4 tys. chłopów miało złożyć podania o powrót do centralnej Polski, a dalszych 68 samowolnie opuścić gospodarstwa¹⁶.

O narastającym zjawisku opuszczania gospodarstw informował i jednocześnie wzywał do podjęcia zdecydowanych działań I sekretarz KP w Morażu Baranowski. Podczas plenum KW w kwietniu 1951 roku donosił, że „gospodarze indywidualni robią starania o zrzeknięcie się gospodarstw” i „powodują wtórne odłogi”, w związku z tym zachęcał wojewódzkie kierownictwo partyjne, aby „odpowiednio na to zareagować, by zbrodniczą dywersję zlikwidować bez reszty”. Z problemu zdawał sobie sprawę ówczesny przewodniczący PWRN w Olsztynie Mieczysław Moczar, który zauważył, że skala zrzeczeń, występująca „w tysiącach wypadków” doprowadzić mogła do „tysięcy hektarów ugorów”¹⁷. Według członków KW główna przyczyna zrzeczeń gospodarstw tkwiła nie w samej presji kolektywizacyjnej i rosnących obciążeniach, lecz w nieumiejętnym stosowaniu sankcji wobec chłopów przez powiatowych i gminnych działaczy partyjnych, którzy nie potrafili odróżnić „średniaka” od „kułaka”, wyrządzając temu pierwszemu krzywdę. Jak stwierdzono „to powoduje, że w tych wypadkach mnożą się prośby o zrzekanie się z gospodarstw, powstają wtórne odłogi itp.”¹⁸

Obok osadników z województw centralnych, gospodarstwa porzucali także przesiedleni Ukraińcy w ramach akcji „Wisła”, którzy pobyt na tych terenach traktowali jako tymczasowy i czekali na dogodny moment do powrotu. Instruktorka Wydziału Propagandy KC wizytująca województwo olsztyńskie zanotowała: „Część chłopów, którzy przyjechali do olsztyńskiego z akcji «W» również rzucają gospodarstwa i wracają na swoje stare miejsce. Nie było ani jednego wypadku, żeby chociaż jednego z tych chłopów zmuszono do powrotu do wojew. olsztyńskiego. Stwarza to precedens dla innych”¹⁹. Dość ciekawe zjawisko zaobserwowano w powiecie braniewskim, gdzie w latach 1949–1951 gospodarstwa opuściło 33 Ukraińców, a dalszych 20 „przygotowywało się do opuszczenia”. Analizując jego przyczyny ustalono, że większa część przesiedleńców z akcji „Wisła” opuszczała gospodarstwa i wyjeżdżała do wsi w województwie lubelskim, w których organizowano spółdzielnie produkcyjne typu I²⁰. Na ogół najpierw z gromady lub gminy wyjeżdżał jeden

¹⁶ Dane te prawdopodobnie obejmują także podania składane w roku 1950, zob. AIPN Bi, 084/7, k. 14, Sprawozdanie szefa WUBP w Olsztynie za okres 1–28 II 1951 r.

¹⁷ APO, KW PZPR, 1141/87, k. 169–174, Protokół posiedzenia Plenum KW PZPR w Olsztynie, 4 IV 1951 r.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ AAN, KC PZPR, 237/XII-99, k. 226, Notatka Z. Łaskowskiej z Wydziału Propagandy KC dotycząca oddziaływania gospodarstw z województwa olsztyńskiego i stanu personalnego w KW i WRN, 9 I 1952 r.

²⁰ Tworzono trzy, a później cztery, typy spółdzielni produkcyjnych, różniące się stopniem uspołdzielcze-

z przesiedlonych w ramach akcji „Wisła”, aby zapoznać się na miejscu z warunkami i możliwościami osiedlenia się. Następnie, w ślad za nim, gospodarstwa opuszczali pozostali. Co ciekawe przesiedleńcy wyjeżdżający własnymi furmankami wynajmowali w Pieniężnie przewodnika, „aby ich prowadził właściwą drogą, aby w czasie podróży nie wypytywali o drogę”²¹.

W rozmowach z pracownikami administracji rolnej Ukraińcy twierdzili, że aby wyjechać, jak mówili, „w swoje strony”, bardzo chętnie wstępowałiby do spółdzielni produkcyjnych. Sięgali także po inne argumenty. Jedna z przesiedlonych Ukrainek stwierdziła, że „nie zabiła nikogo, aby za karę tu siedzieć, a wyjeżdża na swoje tam, gdzie wszyscy wyjeżdżają. Tam wstąpi do spółdzielni produkcyjnej i będzie pracować”. Inny przesiedleńca powtarzał: „Co ja tu mam pracować, to nie jest moje, jak pojedę na swoje, to będę pracować”. Jeszcze inny oznajmił: „wyjadę tam, kupię konia i wstąpię do spółdz[ielni] produkcyjnej”²².

Do 1953 roku systematycznie rosła liczba wniosków osadników i przesiedlonych Ukraińców o opuszczenie gospodarstw, a także samowolnych porzuceń. W roku tym łącznie chłopcy złożyli aż 4771 wniosków, co było najwyższym wynikiem rocznym z okresu 1950–1956. Ze złożonych wniosków 714 rozpatrzono pozytywnie. Egzekutywa KW PZPR w Olsztynie winą za ucieczkę chłopów ze wsi obarczyła wówczas powiatowy i gminny aparat rad narodowych, który miał być nieodpowiednio „nastawiony [...] do walki z wrogą antyludową propagandą na wsi”²³. W roku tym wystąpił również najwyższy przyrost liczby spółdzielni produkcyjnych w kraju i w województwie olsztyńskim²⁴. Był to efekt zaostrzenia nacisków administracyjnych, rozszerzenia w 1952 roku obowiązkowych dostaw płodów rolnych, a także ich bezwzględnej egzekucji (od marca 1953 r. stosowano w orzecznictwie karno-administracyjnym zastępczą karę aresztu)²⁵. Chłopom, którzy nie potrafili sprostać rosnącym obciążeniom pozostawała alternatywa: wstąpienie do spółdzielni produkcyjnej lub rezygnacja z gospodarki rolnej.

W 1954 roku po II Zjeździe PZPR liczba wniosków o opuszczenie gospodarstw spadła do 1028, a gospodarstw porzucanych przez chłopów do 322. Spośród złożonych wniosków, rozpatrzono pozytywnie jedynie 17, co wpłynęło na

nia: typ I – Zrzeszenie Uprawy Ziemi (ZUZ), typ II – Rolnicza Spółdzielnia Wytwórcza (RSW), typ III – Rolniczy Zespół Spółdzielczy (RZS). W 1950 r. opracowano kolejny statut: typ Ib – Rolnicze Zrzeszenie Spółdzielcze (RZS – Ib), zob. Statuty spółdzielni produkcyjnych, Warszawa 1950; Statuty spółdzielni produkcyjnych, Warszawa 1951.

²¹ APO, KW PZPR, 1114/3004, k. 372, Sprawozdanie I sekretarza KP PZPR w Braniewie Stanisława Tomaszewskiego o przygotowaniach do porzucania gospodarstw przez przesiedleńców z akcji „Wisła”, [1951].

²² Ibidem, k. 371–372.

²³ Ibidem, 1141/2965, k. 14, Wnioski z Egzekutywy KW PZPR w Olsztynie dotyczące zapobiegania opuszczania gospodarstw, luty 1953.

²⁴ B. Turower, *Kolektywizacja olsztyńskiej wsi w latach 1949–1956 i jej następstwa*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 2009, nr 4, ss. 540–541.

²⁵ M. Łysko, *Orzecznictwo karno-administracyjne w zakresie dostaw obowiązkowych płodów rolnych w Polsce Ludowej*, *Miscellanea Historico-Iuridica*, 2009, t. VIII, s. 203.

dość niską łączną liczbę zwolnionych gospodarstw w 1954 roku, która wyniosła 339. W kolejnym roku liczba złożonych wniosków wzrosła do 1295, z których pozytywnie rozpatrzono 366. Wzrosła także liczba gospodarstw porzuconych do 347. Łącznie w 1955 roku zwolniono 713 gospodarstw. Niestety nie dysponujemy pełnymi danymi dotyczącymi liczby złożonych i pozytywnie rozpatrzonych wniosków w roku 1956. Udało się ustalić, że łącznie w 1956 roku opuszczono i porzucono na Warmii i Mazurach 911 gospodarstw (Tabela 2).

Ogółem w latach 1950–1955 złożono w województwie olsztyńskim 16975 wniosków o opuszczenie gospodarstw. Przypomnijmy, że do ich składania zobowiązani byli osadnicy wyrażający wolę opuszczenia gospodarstw, którzy otrzymali je w drodze dekretu o osadnictwie rolnym z 6 września 1946 roku²⁶. Gospodarstw takich utworzono na terenie województwa olsztyńskiego do 1 stycznia 1950 roku około 64,1 tys.²⁷ Wynika z tego, że 26,5% osadników rolnych chciało je opuścić. Spośród złożonych wniosków władze rolne pozytywnie rozpatrzyły 3421, a więc zaledwie co piąty (20,2%). Liczba samowolnych opuszczeń wyniosła 2159. Łącznie w latach 1950–1956 opuszczono i porzucono na Warmii i Mazurach 6491 gospodarstw, co stanowiło około 10,1% ogółu gospodarstw osadniczych.

Dodajmy, że w tym czasie ubytku opuszczonych i porzuconych przez użytkowników gospodarstw nie kompensowało osadnictwo w gospodarstwach indywidualnych. Mimo przyjęcia 16 lutego 1952 roku przez Prezydium Rządu uchwały o akcji osiedleńczej na ziemiach zachodnich i północnych, wprowadzającej bardziej atrakcyjne warunki osadnictwa, odzew chłopów z województw centralnych był nikły. W związku z tym Roman Zambrowski, w imieniu Sekretariatu KC, przesłał pismo okólne do I sekretarza KW PZPR, w którym polecał całemu „aktywowi” partyjnemu włączyć się akcją osadniczą²⁸. Na terenie województwa olsztyńskiego do końca 1952 roku zasiedlono 727 gospodarstw. Słabe wyniki akcji osadniczej na wsi, poza przyczynami ogólnymi, wynikającymi z nowej polityki rolnej (kolektywizacja, obciążenia ekonomiczne gospodarstw), były skutkiem niewywiązywania się władz z obietnic składanych osadnikom, dotyczących daleko idącej pomocy w zagospodarowaniu się²⁹. Akcja osadnicza nie przynosiła więc skutków oczekiwanych przez władze. W latach 1950–1956 zostało zasiedlonych w województwie olsztyńskim 4337 gospodarstw, co przy 6491 gospodarstwach opuszczonych i porzuconych, świadczy, że ogólny bilans gospodarstw zasiedlonych i zwolnionych był ujemny i wyniósł –2154. Dodatni wynik bilansu wystąpił jedynie w 1954 roku i był

²⁶ Dekret z 6 IX 1946 r. o ustroju rolnym i osadnictwie na obszarze Ziemi Odzyskanych i byłego Wolnego Miasta Gdańska, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” (dalej: Dz. U.) 1946, nr 49, poz. 279.

²⁷ Rocznik statystyczny 1956, Warszawa 1956, tabl. 29 (122), s. 149.

²⁸ AAN, KC PZPR, 237/XII–7, k. 62–63, Pismo okólne Romana Zambrowskiego (Sekretariat KC) do I sekretarza KW PZPR, 7 VII 1952 r.

²⁹ Ibidem, 237/XXV–6, k. 53–54, Biuletyn Listów nr 5, 20 III 1953 r.

skutkiem zapowiedzi zmian w polityce rolnej oraz niewielkiej liczby zaakceptowanych wniosków o opuszczenie gospodarstw (Tabela 2).

Ówczesne władze podejmowały różne działania mające na celu ograniczenie zjawiska porzucania gospodarstw. Już 29 sierpnia 1949 roku Ministerstwo Administracji Publicznej wydało okólnik, który nakładał na władze osiedleńcze obowiązek zapobiegania i usuwania przyczyn zrzekania się gospodarstw³⁰. Z kolei Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych w piśmie okólnym z 17 stycznia 1950 roku opracowało zasady rozrachunku z ustępującymi osadnikami. Uznano, że prawo do bezpłatnego użytkowania objętych w posiadanie gospodarstw, które dawał osadnikom dekret z 6 września 1946 roku o osadnictwie na tzw. Ziemiach Odzyskanych, ma zastosowanie tylko do tych osadników, którzy w następstwie tego dekretu, z czasem nabywali prawo własności w celu stałego osiedlenia się i gospodarowania. Stąd w przypadkach opuszczania gospodarstw nakazano pobierać od chłopów opłaty za cały okres użytkowania³¹.

Elementem „taktyki” stosowanej przez lokalne władze, która miała zniechęcić chłopów do opuszczania gospodarstw, była próba ich „przetrzymania”. Podania składane przez osadników do Wydziałów Rolnictwa i Leśnictwa w PPRN często nie były rozpatrywane przez kilka miesięcy. Poza tym w wielu powiatach komisje ziemskie zajmujące się składanymi wnioskami były ciałami martwymi, nie działającymi od dłuższego czasu. Odpowiedzi były wymijające lub odmowne. Czasami nie miały nic wspólnego z treścią podań i załączonych dokumentów. Przykładowo w powiecie działowskim odpowiedzi odmowne, motywowano tym, że na zwalniane gospodarstwa nie ma aktualnie reflektantów, choć nierzadko ich podania były dołączane do wniosków przez zrzekających się. Przeciągające się procedury skłaniały chłopów do samowolnych porzuceń gospodarstw. Poza tym część gospodarstw była zwalniana i przekazywana innym użytkownikom bez wiedzy i formalnej zgody władz ziemskich (bez aktu nadania i umowy dzierżawnej). Odnotowano także przypadki przejmowania ziemi, zabudowań i inwentarza przez PGR po uzgodnieniu z dotychczasowymi użytkownikami, których jednocześnie zatrudniano w majątkach państwowych jako robotników rolnych. Często odbywało się to bez wiedzy prezydiów PRN, co powiększało i tak duży bałagan w lokalnych wykazach dotyczących użytkowania gruntów³².

Zmiany do wspomnianych wyżej regulacji dotyczących rozrachunku z chłopami opuszczającymi gospodarstwa wprowadził minister rolnictwa w specjalnym

³⁰ T. Skonieczny, op. cit., s. 540.

³¹ Pismo okólnie z 17 I 1950 r. w sprawie rozrachunku z ustępującymi użytkownikami gospodarstw na Ziemiach Odzyskanych, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych” 1950, nr 3, poz. 12.

³² AAN, KC PZPR, 237/XII-59, k. 78-79, Notatka Kazimierza Nowickiego z Wydziału Rolnego KC PZPR z wyjazdu do Działdowa w województwie olsztyńskim, [kwiecień 1951 r.].

zarządzeniu z 14 lutego 1952 r. Było ono rozwinięciem pisma okólnego z 17 stycznia 1950 roku i objęło osadników, którzy opuścili gospodarstwa przed uzyskaniem aktów nadania. Tym samym nie obejmowało ono tych chłopów, którzy uzyskali akty własności lub zostali uznani za właścicieli z mocy samego prawa w myśl dekretu z 6 września 1951 roku³³. W zarządzeniu tym nie wprowadzono wzmianki o możliwości rozliczania opuszczanych gospodarstw z części powierzchni faktycznie uprawianej. Stąd już w styczniu 1953 roku pracowników wydziałów rolnictwa i leśnictwa prezydiów WRN wyraźnie poinstruowano na kursokonferencji odbytej w Poznaniu, aby tylko w wyjątkowych wypadkach stosować obliczenie należności z faktycznie uprawianej ziemi³⁴. Oczywiście taki sposób rozliczania osadników opuszczających gospodarstwa był dla nich niekorzystny. Nakładanie wyższych zobowiązań z tytułu rozliczeń za ich użytkowanie, miało być kolejną formą przeciwdziałania narastającemu zjawisku porzucania gospodarstw. Jednocześnie, zgodnie z ogólnymi instrukcjami, zalecono powiatowej administracji rolnej szybsze dokonywanie rozliczeń i ich egzekwowanie³⁵.

Dodajmy, że rosnąca liczba nierozliczonych osadników, którzy zwolnili gospodarstwa, wynikała m.in. z braku wiedzy lokalnych urzędników, w jaki sposób oszacować należności i dokonać ich egzekucji. Z protokołu konferencji odbytej w marcu 1953 roku w Olsztynie, w której uczestniczyli urzędnicy administracji rolnej szczebla powiatowego, dowiadujemy się, że nie wiedzieli oni, w jaki sposób rozliczać opuszczających gospodarstwa, którzy nie mieli gotówki na uregulowanie czynszu dzierżawnego, a posiadali niewielki inwentarz żywy (jeden koń, krowa, wóz, sprzęty domowe małowartościowe), którego nie można było poddawać zajęciu i licytacji w myśl dekretu z 1947 roku o egzekucji administracyjnej, stosowanego przy ściąganiu podatku gruntowego³⁶. Przedstawiciel Wydziału Podatków Wiejskich wyjaśnił, że wówczas należy zawiadamiać poborców podatków wiejskich, którzy mieli wszczynać procedurę zajęcia inwentarza, gdyż, jak instruowano „w takich wypadkach opuszczający gospodarstwa osadnicy nie mają zamiaru prowadzić gospodarstw, więc inwentarz żywy nie jest im potrzebny, a tylko do spieniężenia, względnie zarobkowania”. Oznaczało to, że cały inwentarz, którym dysponowali chłopci opuszczający gospodarstwa mógł być zajęty na poczet zaległego czynszu dzierżawnego³⁷.

³³ Dekret z 6 IX 1951 r. o ochronie i uregulowaniu własności osadniczych gospodarstw chłopskich na obszarze Ziemi Odzyskanych, Dz. U. 1951, nr 46, poz. 340.

³⁴ APO, PWRN/WRiL, 444/300, k. 46–47, Pismo kierownika Oddziału Finansów Rolnych WRiL PWRN w Olsztynie Tadeusza Grefkowicza do WRiL PPRN w Nidzicy, 17 II 1953 r.

³⁵ Ibidem, k. 44, Pismo członka PWRN w Olsztynie Tadeusza Pająka do przewodniczącego PPRN w Lidzbarku Warmińskim, 12 II 1953 r.

³⁶ Dekret z 28 I 1947 r. o egzekucji administracyjnej świadczeń pieniężnych, Dz. U. 1947, nr 21, poz. 84.

³⁷ APO, PWRN/WRiL, 444/300, k. 41, Protokół z konferencji zawodowej pracowników administracji powiatowej Funduszu Ziemi i Oddziałów Banku Rolnego odbytej 6 III 1953 r.

Kwestie dotyczące rozliczeń poruszono także w dekrecie z 18 kwietnia 1955 roku o uwłaszczeniu i o uregulowaniu innych spraw związanych z reformą rolną i osadnictwem rolnym. W myśl jego zapisów gospodarstwa uzyskane na podstawie dekretu z 6 września 1946 roku o ustroju rolnym i osadnictwie, które zostały opuszczone przez właściciela, przeszły na własność państwa bez odszkodowania i wolne od obciążeń. Oznaczało to, że wszelkie wkłady dokonane przez osadnika nie podlegały zwrotowi. Lokalnej administracji rolnej dekret ten dawał swobodę w dysponowaniu opuszczonymi gospodarstwami i przekazywaniu ich na własność nowym użytkownikom³⁸.

Przypomnijmy, że zjawisko opuszczania gospodarstw próbowano także zahamować poprzez przyspieszenie i uproszczenie procedur uwłaszczeniowych, licząc, że w ten sposób zmniejszy się wśród chłopów poczucie tymczasowości i jednocześnie będą oni bardziej przywiązani do uprawianej ziemi. W tym celu przyjęto 6 września 1951 roku wspomniany już wyżej dekret o ochronie i uregulowaniu własności osadniczych gospodarstw chłopskich³⁹. Poza tym instruktorzy KC wizytujący województwo olsztyńskie sugerowali, aby miejscowe organizacje młodzieżowe (Związek Młodzieży Polskiej i Powszechna Organizacja „Służba Polsce”) nie prowadziły wśród młodzieży wiejskiej werbunku do pracy w przemyśle, gdyż na gospodarstwach pozostawali jedynie „staruszkowie niezdolni do pracy”, którzy z czasem byli przez dzieci ściągani do miast⁴⁰.

W działania zmierzające do zatrzymywania chłopów w gospodarstwach włączono także funkcjonariuszy UB. Jak zanotował na początku 1951 roku szef WUBP w Olsztynie Franciszek Szlachcic, czynności podjęte przez aparat UB wobec chłopów chcących opuścić zagrody polegały na „profilaktycznych” przesłuchaniach, zatrzymaniach, a „w wypadku inspiracji wrogiej propagandy” kierowano sprawę do sądu⁴¹. W poszczególnych powiatach miejscowe komitety partyjne nieradzące sobie z narastającą falą chłopskich wyjazdów także angażowały UB. Przykładowo I sekretarz KP PZPR w powiecie braniewskim, wobec chłopów przygotowujących się do wyjazdu, „poleciał szefowi PUBP przeprowadzenie rozmów indywidualnych, przesłuchanie prowodyrów oraz wzmocnienie czujności i zatrzymanie wszystkich opuszczających samowolnie gospodarstwa”. Sam ocenił w piśmie do KW, że były to „jednak tylko półśrodki”, które nie usuwały „niebezpieczeństwa”⁴².

³⁸ Dekret z 18 IV 1955 r. o uwłaszczeniu i o uregulowaniu innych spraw związanych z reformą rolną i osadnictwem rolnym, „Dziennik Ustaw Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej” 1955, nr 18, poz. 107, art. 15 i 16; Zarządzenie Ministra Rolnictwa z 10 X 1956 r. w sprawie zasad i warunków rozliczenia się z byłymi właścicielami gospodarstw nabytych na podstawie przepisów o reformie rolnej lub o ustroju rolnym i osadnictwie, które jako opuszczone przeszły na własność Państwa, „Monitor Polski” 1956, nr 87, poz. 1009.

³⁹ Dz. U. 1951, nr 46, poz. 340.

⁴⁰ AAN, KC PZPR, 237/XII-99, k. 226, Notatka Z. Łaskowskiej z Wydziału Propagandy KC dotycząca odpływu gospodarstw z województwa olsztyńskiego i stanu personalnego w KW i WRN, 9 I 1952 r.

⁴¹ AIPN Bi, 084/7, k. 14, Sprawozdanie szefa WUBP w Olsztynie za okres 1-28 II 1951 r.

⁴² APO, KW PZPR, 1141/3004, k. 374, Pismo I sekretarza KP PZPR w Braniewie Stanisława Tomaszewskiego do KW PZPR, 14 XII 1951 r.

Jak wyżej opisano próby ograniczenia zjawiska opuszczania gospodarstw do końca 1953 r., a więc do końca stosowania najsilniejszej presji kolektywizacyjnej na wsi, nie przynosiły skutku. Trudno się dziwić ówczesnym reakcjom chłopów na przymus administracyjny i ucisk ekonomiczny. Jak zapisał instruktor KC Jan Wiechno po podróży służbowej do województwa olsztyńskiego odbytej w dniach 11–16 maja 1951 roku, opuszczanie gospodarstw przez chłopów było „zjawiskiem wciąż narastającym i b[ardzo] szkodliwym, spowodowanym przez wypaczenie linii partii, kacykostwo, nadużywanie władzy i rozmaite formy stałego nękania chłopów, szczególnie przez organa władzy na szczeblu gminnym, choć niejednokrotnie za wiedzą i z polecenia władz powiatowych”⁴³. Przykładowo w powiecie kętrzyńskim, w gromadzie Różana Nowa, tworząc zwarte grunty PGR, wysiedlono sześciu rolników, przekazując im ziemię w sąsiedniej gromadzie, która była pięcioletnim ugiem. W gromadzie Winda jednego z chłopów w ciągu dwóch lat trzykrotnie przerzucano na nowe grunty, za każdym razem na odłogi. Z kolei w gromadzie Lubomino ziemię uprawną należącą do chłopów włączono do majątku spółdzielczego, w zamian przydzielając im odłogi. Natomiast w gromadzie Rogóz w powiecie lidzbarskim dziesięciu rolników złożyło podania o „zwolnienie ich z gospodarstw”, ponieważ byli kilkakrotnie wzywani do GRN i zmuszani do podpisania narzuconego im planu zasiewów⁴⁴.

Wobec podobnych działań podejmowanych na olsztyńskiej wsi, a także jednoczesnym przeciąganiu procedury rozpatrywania wniosków o opuszczenie gospodarstw oraz włączeniu aparatu UB w akcję zatrzymywania chłopów w gospodarstwach, trudno się dziwić niektórym z nich, że podejmowali decyzję o samowolnym porzuceniu gospodarstw. Instruktor KC wizytująca województwo olsztyńskie na początku 1952 roku zanotowała: „część gospodarzy likwiduje gospodarstwo i cichaczem wyjeżdża”⁴⁵. W województwie olsztyńskim, według danych pochodzących z ankiet przeprowadzonych w pierwszym kwartale 1950 roku przez Departament Osiedleńczy Wydziału Rolnego KC, duża część z nich, bo blisko 18%, po opuszczeniu gospodarstw podjęła pracę w PGR⁴⁶.

Skala opuszczeń zmniejszyła się dopiero po zapowiedzi korekty w polityce rolnej podczas IX Plenum KC i II Zjazdu PZPR. Z dumą I sekretarz KW PZPR w Olsztynie Jan Klecha podkreślił podczas narady I sekretarzy KW odbytej w KC PZPR w marcu 1955 roku: „Myśmy w poważnym stopniu zahamowali ucieczkę

⁴³ AAN, KC PZPR, 237/XII-59, k. 102, Notatka Jana Wiechno z wyjazdu do województwa olsztyńskiego w dniach 11–16 V 1951 r., 18 V 1951 r.

⁴⁴ Ibidem, k. 104–104.

⁴⁵ Ibidem, 237/XII-99, k. 225, Notatka Z. Łaskowskiej z Wydziału Propagandy KC dotycząca odpływu gospodarstw z województwa olsztyńskiego i stanu personalnego w KW i WRN, 9 I 1952 r.

⁴⁶ T. Skonieczny, op. cit., s. 542.

[chłopów], to nie jest to, co było przed II Zjazdem. Ale to jest 1/3 tego⁴⁷. Podkreślmy jednak, że zjawisko opuszczania i porzucania gospodarstw występowało na Warmii i Mazurach oraz na pozostałym obszarze kraju, szczególnie na ziemiach zachodnich i północnych, do VIII Plenum KC PZPR (19–21 października 1956 r.)⁴⁸. W województwie olsztyńskim proces powrotu rolników na gospodarstwa uprzednio porzucone dostrzeżono w końcu 1956 roku⁴⁹. Ponadto zanotowano „znaczące ożywienie w zainteresowaniu produkcyjnym”. Chłopi zwracali się do lokalnej administracji rolnej z wnioskami o powiększenie gospodarstw, a także zaobserwowano „większe przywiązanie do ziemi”. Do lutego 1957 roku 15 tys. rolników skierowało do rad narodowych wnioski o przydział dodatkowych gruntów. Tylko w powiecie braniewskim, chłopi złożyli wnioski o przydział ziemi o łącznym areale 4,5 tys. ha, która miała być przeznaczona na powiększenie ich gospodarstw⁵⁰. Poza tym w całym województwie wpłynęło 2 tys. podań o przydział gospodarstw. Wśród nich znalazły się także podania złożone przez chłopów, którzy wcześniej gospodarstwa opuścili⁵¹. Odejście od administracyjnych metod kolektywizacji i zapowiedź ograniczenia wymiaru świadczeń rzeczowych szybko zaowocowały zwiększeniem zainteresowania chłopów produkcją rolną.

Radosław Gross, *Verlassen der Bauernhöfe in Ermland und Masuren während der Kollektivierung des Landes (1948–1956)*

Zusammenfassung

Eine der negativen Folgen der stalinistischen Agrarpolitik in Ermland und Masuren war der Abfluss der Bauern vom Land. Verlassen und willkürliches Aufgeben von Bauernhöfen waren eine Reaktion auf den während der Kollektivierung ausgeübten administrativen Zwang und auf hohe Leistungen. Viele Bauern, die nicht den Produktionsgenossenschaften beitreten wollten, kamen zu der Überzeugung, dass sie nicht mehr imstande sind, auf dem Lande zu existieren. Infolgedessen begannen Anträge auf das Verlassen der Höfe die Büros der örtlichen Landwirtschaftsverwaltung zu überschwemmen. Diese Entscheidungen verstärkte auch der gehemmte Bauernbefreiungsprozess, der unter landwirtschaftlichen Siedlern ein Gefühl von Vorläufigkeit hervorrief. Das Ausmaß des Rücktritts von landwirtschaftlichen Betrieben in Ermland und Masuren war so groß, dass der Rückgang der landwirtschaftlichen Produktion drohte. Die Regierenden haben Maßnahmen ergriffen, um das Phänomen zu stoppen. Schwierigkeiten, die man den Bauern machte, die Anträge auf Verlassen der Bauernhöfe legten, dazu unnachgiebige finanzielle Unterdrückung neigten einige von ihnen dazu, landwirtschaftliche Werkstätten willkürlich aufzugeben. Nach 1953, infolge der Korrektur in der Wirtschaftspolitik schwächte sich das Ausmaß der Unterlassungen teilweise ab. Bis zur Änderung der Agrarpolitik, die eine Folge des Plenums des Zentralkomitees des PZPR im Oktober 1956 war, gelang es aber den Regierenden nicht, das Verfahren zu eliminieren.

Übersetzt von Tomasz Gross

⁴⁷ AAN, KC PZPR, 237/XII–231, k. 150, Stenogram narady pierwszych sekretarzy KW PZPR w KC, 26 III 1955 r.

⁴⁸ T. Skonieczny, op. cit., s. 545; P. Dziurzyński, *Osadnictwo rolne na Ziemiach Odzyskanych*, Warszawa 1983, ss. 372–375.

⁴⁹ Wojewódzkie władze partyjne o polityce rolnej na Warmii i Mazurach do 1956 r., w: *Rolnictwo i polityka rolna*, s. 300; APO, KW PZPR, 1141/3008, k. 33, Realizacja programu rolnego KC ze szczególnym uwzględnieniem rozwoju samorządów chłopskich, luty 1957 r.

⁵⁰ Ibidem, k. 33.

⁵¹ Ibidem, k. 45, Wnioski KW PZPR w sprawie rozwoju samorządu chłopskiego, luty 1957 r.

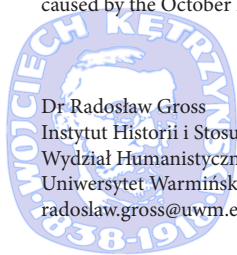

Radosław Gross, *Leaving and abandoning homesteads in Warmia and Masuria within the period of countryside collectivization (1948–1956)*

Summary

One of the negative consequences of the Stalinist agricultural policy in Warmia and Masuria was the outflow of peasants from the countryside. Leaving and the arbitrary abandonment of homesteads were a response to administrative coercion used during collectivization and high benefits. Many peasants who refused to join production cooperatives were then convinced that they could not exist in the countryside. As a result, the offices of the local agricultural administration began to be flooded with applications for leaving homesteads. These decisions were also reinforced by the hampered process of enfranchisement that caused a sense of temporariness among agricultural settlers. The scale of resignation from running homesteads was so large in Warmia and Masuria that it caused the threat of a decline in agricultural production. The authorities took actions aiming at stopping this phenomenon. However, the difficulties applied towards peasants filing applications for leaving homesteads together with unrelenting fiscal oppression inclined some of them to make a decision of leaving agricultural workshops arbitrarily. After 1953, the scale of abandonments weakened partially as a result of an adjustment in the economic policy. The authorities did not manage to eliminate this phenomenon until the change in the agricultural policy caused by the October Plenum of the Central Committee of the PUPW in 1956.

Translated by *Tomasz Gross*

Dr Radosław Gross
Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych
Wydział Humanistyczny
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
radoslaw.gross@uwm.edu.pl

INSTYTUT PÓŁNOCNY
IM. WOJCIECHA KĘTRZYŃSKIEGO

Źródła archiwalne

AAN

Archiwum Akt Nowych

- Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej
- Ministerstwo Ziem Odzyskanych

AIPN

- *Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Białymstoku*

APO

Archiwum Państwowe w Olsztynie

- Komitet Wojewódzki Polskiej Partii Robotniczej
- Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej
- Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, podzespół: Wojewódzka Komisja Planowania Gospodarczego.
- Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, podzespół: Wydział Rolnictwa i Leśnictwa.
- Urząd Wojewódzki w Olsztynie.

Źródła drukowane:

Gross Radosław (opr.)

2017 *Rolnictwo i polityka rolna na Warmii i Mazurach (1945–1956). Wybór źródeł. Zebrał i opracował R. Gross, Olsztyn.*

Rocznik statystyczny

1956 *Rocznik statystyczny 1956*, Warszawa.

Statuty

- 1950 *Statuty spółdzielni produkcyjnych*, Warszawa.
1951 *Statuty spółdzielni produkcyjnych*, Warszawa.

Wydawnictwa ciągłe:

- „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych” 1950.
„Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości” 1948.
„Dziennik Ustaw Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej” 1955.
„Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1946–1951
„Monitor Polski” 1956.

Opracowania:**Bolkowiak Izabela**

- 1978 *Polityka finansowa w stosunku do gospodarki nieuspołecznionej i ludności w okresie wstępnego uprzemysłowienia w Polsce*, Warszawa.

Dziurzyński Patrycy

- 1983 *Osadnictwo rolne na Ziemiach Odzyskanych*, Warszawa.

Gross Radosław

- 2015 *Obciążenia gospodarstw chłopskich na Warmii i Mazurach w latach 1948–1956*, *Echa Przeszłości*, t. XVI, ss. 195–221.

Jarosz Dariusz

- 1998 *Polityka władz komunistycznych w Polsce w latach 1948–1956 a chłopci*, Warszawa.

Łysko Marcin

- 2009 *Orzecznictwo karno-administracyjne w zakresie dostaw obowiązkowych płodów rolnych w Polsce Ludowej*, *Miscellanea Historico-Iuridica* t. VIII, ss. 189 – 221.

Ptaszyk Michał

- 1989 *Gwarancje prawne niepodzielności i poprawy struktury gospodarstw rolnych w PRL*, w: *Ewolucja pozycji właściciela indywidualnego gospodarstwa rolnego w PRL*, red. A. Stelmachowski, P. Czechowski, Warszawa.

Skonieczny Tomasz

- 1996 *Zrzekanie się gospodarstw rolnych na ziemiach zachodnich i północnych w okresie intensywnej kolektywizacji (1948–1956)*, w: *Demografia i społeczeństwo Ziem Zachodnich i Północnych 1945–1995. Próba bilansu*, red. E. Frątczak i Z. Strzelecki, Warszawa, ss. 537–550.

Turower Barbara

- 2009 *Kolektywizacja olsztyńskiej wsi w latach 1949–1956 i jej następstwa*, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, nr 4, ss. 533–543.

Winiewska Regina

- 1961 *Obciążenia podatkowe gospodarstw chłopskich w Polsce 1944–1955*, Warszawa.